

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 32+323.17+340.1

Važnost i granica kategorije posebnosti za modernu političku teoriju

Zvonko Posavec

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Autor smatra da se u radu J. Mirića *Sistem i kriza* pojavljuju dvije neusklađene tendencije nasuprot dezintegracijskim procesima jugoslavenskog društva. S jedne strane, Mirić vidi mogućnost prevladavanja krize i stvaranja čvrstoga političkog tijela u kojemu bi bio prezentiran identitet građana kao građana a, s druge strane, inzistira na sistemu socijalističkog samoupravljanja kao radom i na radu povezanome društvenom bitku. To su pak dvije nepomirljive tendencije. Prva, naime, traži — u historiji novijih demokracija već poznate zahvate — podjelu vlasti, specifičnu razradu izbornog sistema i intenziviranje stranačkog života. Drugi put, malo iskušan, traži još uvijek elementarnu potvrdu za svoju egzistenciju. Čisto teorijska opravdanost drugog modela ne može se dokazati, nego mu je potrebno dati stvarnu šansu da bi se vidjela njegova životna sposobnost.

Kategorija posebnosti na odlučan način označuje modernu političku teoriju. Ona označuje sistem interesa koji je ostvaren međusobnom povezanošću i svestranom ovisnošću rada. Veliko grčko iskustvo politike ili je u potpunosti isključilo kategoriju *posebnosti* iz političke prakse ili ju je samo u ograničenom smislu uvažavalo. Posebnost je za njih bila konstitutivni princip kućanstva i utoliko nije imala nikakve važnosti za politički život. Hegel se divio grčkoj konstituciji političke zajednice kao herojskom razdoblju u kojem građani nisu bili svjesni svoje posebnosti, jer je objektivna volja u njima bila još neslomljena. Njihov politički interes nije bio posredovan *posebnošću*, nego je bio neposredno interes za zajednicu. Grčko političko iskustvo nije moglo izdržati formiranje *posebnoga* interesa, nije moglo izdržati pojam refleksije pojedinca o njegovoj posebnoj dobrobiti i to je bio osnovni uzrok raspada grčkog političkog života, prema mišljenju Hegela.

Naprotiv, pojam subjektivne slobode predstavlja osebujni lik i apsolutnu osnovu modernih političkih uređenja. Ovu novost Hegel je ovako opisao: »Čim nastupi refleksija, onda svaki ima svoje vlastito mišljenje — istražuje se ne bi li se pravo moglo poboljšati, umjesto da se čovjek drži onoga što opstoji — ima u sebi uvjerenje, i tako počinje subjektivno nezavisna sloboda kraj koje je individua kadra, čak protiv opstojećega uređenja, uzeti sve na svoju savjest. Svaki ima svoje principe, a kako se drži njih, tako je i uvjeren da je

to ono najbolje i da se to mora unijeti u zbilju«. (*Povijest filozofije*, Kultura, Zagreb 1951, str. 265.)

Refleksija pojedinca o samom sebi formira kategoriju *posebnih interesa* i od tada osnovni problem političke teorije postaje: kako da se formira zajedništvo na antagonizmu *posebnih interesa*? Da bi ovladala furijom probuđenih *posebnih interesa*, moderna politička praksa stvorila je već od rimskog doba golemu apstraktnu mašinu države kao čvrste stege, da dijalektika *posebnih interesa* ne bi dovela zajednicu do propasti. Totalitet običajnosnog života zamjenjuje se *apstraktnom državom* i *apstraktnim pravom osobe*. Odnosi među pojedincima posredovani su *posebnim interesima*, a direktni interesi spram zajednice pojavljuju se najčešće kao herojsko držanje ili kao tražično žrtvovanje pojedinca.

Moderna politička teorija traži *transcendentalni okvir* mogućeg ujedinjenja *posebnih interesa*, jer je svjesna da neposredno razvijanje *posebnih interesa* nije moguće izvesti.

Hobbes, najveći teoretičar političkoga novoga vijeka, formulirao je ovaj problem potpuno jasno. Njegova formulacija glasi ovako: čovjek može imati pravo nasuprot drugome u pogledu izvanjske upotrebe svoje slobode, samo ako se unaprijed dogovorio o zakonskom ograničenju, koje naravno važi za sve, svoje prirodne slobode. Jedino na taj način čovjek napušta prirodno stanje i tako može osigurati uvjete moguće harmonije s drugima. Kako vidimo, *posebni interes* čovjeka, koji proizlazi iz prirodnog stanja, može se i mora se ograničiti jednim unaprijed dogovorenim zakonom. Stoga pojedinci mogu ostvariti svoje *posebne* interese samo ako ih ostvaruju pod *unaprijed* dogovorenim uvjetima. Politika mora formulirati uvjete mogućnosti racionalnog ostvarenja *posebnih interesa*.

Rousseau je isto tako s velikom energijom nastojao ujediniti *pravo posebnosti* i njezine slobode za *zajedničkom voljom*. On smatra da je *općenita volja*, koja hoće da općenito bude, neophodna da bi uopće postojala mogućnost da svaki postane sudionikom svojih prava. Naime, nijedan čovjek ne može odluku o uvjetima pravne upotrebe svoje slobode u odnosu prema drugim ljudima prepustiti nekom drugom čovjeku (ili nekoj grupi). To znači da čovjek ne može prepustiti pravo odluke o svojem pravu (u slučaju konflikta), a niti sposobnost provođenja ove odluke nekom drugom. Jer, to bi naime značilo da je napustio svoju slobodu, a prema tome i svako moguće pravo. Međutim, moguće je da svaki pravo pravne odluke i pravno raspolaganje nad upotrebom svoje vlastite snage pravno dopušta svima drugima, naravno pod uvjetom da svi drugi njemu samome i svim ostalima čine iste pravne koncesije. U tom bi slučaju volja cjelokupnoga ugovora bila zajednička volja svih, naime volja da svi u svojem pravu treba da budu zaštićeni snagom sviju. Takva opća volja (*volonté générale*) jest neuvjetovana najviša volja u odnosu na svaku moguću izvanjsku upotrebu slobode u svakoj ljudskoj pravnoj zajednici. Iz toga vidimo da je ostvarenje *posebnosti*, prema Rousseauovu mišljenju, pravno moguće samo ako *transcendiramo posebnost prema općem temelju zajedništva*, iz kojeg tek svaka posebnost ima pravo i mogućnost da se razvije.

Hegel je u najvećoj mjeri afirmirao pravo *posebnosti*, ali ujedno je jasno naznačio njegovu granicu.

U *Filozofiji prava* on piše: »Princip moderne države ima tu nečuvenu snagu i dubinu da daje da se princip subjektiviteta dovrši do *samostalnog*

ekstrema osobne posebnosti, a istovremeno može ga vratiti u supstancijalno jedinstvo i da tako u njemu održi samo to jedinstvo« (§ 260) ili § 261 kad piše: »Posebni interes uistinu ne treba da se stavlja na stranu ili čak suzbije, nego ga treba staviti u suglasnost s onim općim, čime se održava on sam i ono opće«.

Na koji način Hegel ugrađuje moment posebnosti kao bitni moment političkog sistema?

Hegel navodi tri forme posredovanja koje tek zajedno čine cjelokupnu političku strukturu. Prva forma je *ustav u posebnome* (sistem interesa i rada), druga forma je *država u njezinoj apstraktnoj zbiljnosti* i treća forma je *politički ustav*.

Prvu formu posredovanja Hegel naziva »spoljašnjom državom — državom iz nužde i razumskom državom«. Princip konstitucije ove sveze sastoji se u tome da je »konkretna osoba« »sebi svrhom kao posebna«. Građanj ove države su privatne osobe koje imaju svoj vlastiti interes za svoju svrhu« (§ 187). Ovu svezu se ne može reducirati, ali Hegelovo je duboko uvjerenje da bi jedna zajednica, koja bi ostala samo na *posebnome* kao principu svoje konstitucije, neminovno propala. Korporacije, kao najviša forma okupljanja na bazi posebnih interesa, »bez višega nadzora države« (§ 255) propale bi u svojoj funkcijskoj sposobnosti kao društvene institucije. One bi okoštale, zatvorile bi se u sebe i spale bi na bijedno cehovstvo. Korporacije gube valjanost i sposobnost da ostvare svoje posebne, ograničene i konačne svrhe svojih članova, ako one u isto vrijeme nisu podvrgnute drugim vezama koje poživaju na drugačijim principima.

Neposredna sveza građana osnovana na potrebi i radu, a to je u stvari ustav u posebnom, nije dovoljna da bi se mogao ostvariti posebni interes. Potrebna je transcendencija ovoga čitavog područja da bi ono uopće moglo funkcionirati i da bi građani mogli ostvariti svoju svrhu. Stoga je pored ovog principa konstitucije potrebno uvesti i jedan drugi.

Ponovno vidmo na djelu istu misao koju smo sreli i kod Hobbesa i kod Rousseaua, sada kod Hegela potpuno jasno formuliranu. Za regulaciju odnosa, prirodnim interesima vođenih pojedinaca i njihovih posebnih potreba, neophodno je da oni sudjeluju i participiraju na drugim vezama. Zato Hegel govori o nužnosti nastanka pojma države kao drugačije sveze pojedinaca u kojoj interes pojedinaca kao takvih nije krajnja svrha njihova ujedinjenja. Novi princip konstitucije očituje se najprije u *državi kao apstraktnoj zbiljnosti*. Naime, nema države bez političkog uvjerenja pojedinaca u općenitost, bez neposrednog odnosa pojedinca prema državi, bez patriotizma. No, to je samo subjektivna pretpostavka opstanka države, te zato Hegel govori o državi u njezinoj apstraktnoj zbiljnosti, tj. ona opstoji u nastrojenosti građana. Da bi ona doista bila zbiljska, potrebno je da poprimi formu objektiviteta, a to ona dobiva u razradi vlasti u *političkom ustavu*.

Da rezimiramo: »čvrsta baza« države je razvijanje *posebnosti* (ustav u posebnome), ali ova baza bi se dezorganizirala, ako ne bi bila podvrgnuta vezama, kako pojedinačne nastrojenosti prema općenitosti (država u *apstraktnoj zbiljnosti*), tako i *objektivnom institucionaliziranju* vlasti. Ovo shvaćanje izvodi, dakle, državu kao organizam, jer ona može opstati samo u ovoj međusobnoj uvjetovanosti ovih triju momenata i smatra da država samo kao organizam može sama sebe organizirati i biti autonomna. To znači da su

svi ovdje nabrojani momenti neophodni da bi cjelina političke zajednice mogla opstati. Posebnost je bitni moment cjeline, ali on pretpostavlja i druge oblike konstitucije da bi cjelina mogla opstati.

Marx smatra velikim »napretkom« što se »politička država razmatra kao organizam«. Marxova kritika ne upravlja se protiv Hegelova organskog shvaćanja države, nego protiv načina njegovog »prikazivanja«. Iz ove analize možemo zaključiti da moderna politička zajednica ne može bez većih potresa ukinuti kategoriju posebnosti, ali isto tako ne može kod nje ni ostati, jer bi to moglo opasno ugroziti cjelinu njezinog opstanka. Da bi se posebno uopće moglo ostvariti, potrebna su posredovanja i sveze drugačije vrste.

Mirićeva teza glasi da je »čitav (naš politički) sistem skrojen po logici posebnoga (str. 48), a to dovodi do opasnih procesa dezintegracije jugoslaven-ske zajednice. Stoga on traži da se ovo posebno korigira jednim političkim tijelom u kojem bi bio zastupljen građanin kao građanin (str. 30). Međutim, osnovni princip mogućnosti konstitucije takvoga političkog tijela počiva na principu apstraktne osobe, kao i na principu subjektivnosti koja samu sebe promatra kao djelatnu i u svojoj vlastitoj djelatnosti traži da bude ostvarena općenitost. Što znači i kakve bi to imalo reperkusije za cjelokupno ustrojstvo političke zajednice, o tome Mirić malo polaže računa. On smatra da »po mnogo čemu, nismo ni dosegli« građansku političku emancipaciju, pa »Jugoslavija nije politička zajednica — država, već savez političkih zajednica (država)« (str. 32). Mirića zabrinjava što se »Jugoslavija ne misli kao jedna politička zajednica« (str. 32), nego kao savez »političkih zajednica« (str. 32). Zato u njoj nema mjesta građaninu kao građaninu Jugoslavije ili, hegelovski rečeno, nema mjesta pojedincu. Ovaj zahtjev Mirića potpuno je u skladu s tradicijom političke teorije, a da pri tome uopće ne govori o ostalim elementima i posljedicama takve konstitucije političke zajednice. Oblikovanja opće volje, koje bi prezentiralo građanina kao građanina, zahtijeva specifičnu artikulaciju političkih institucija o kojoj se vrlo malo govori.

Umjesto da slijedi jednom započetom logiku, on se vraća samo jednom momentu građanskoga društva, tj. radu ili sistemu rada, te tvrdi da »društvo ne može naći svoju ravnotežu dok se ne bude okretalo oko sunca rada« (str. 31). To, da je rad konstitutivni moment političke sfere — elementarna je spoznaja građanske političke teorije. Samo zato što nije važno da li je čovjek na području rada Hrvat, Srbin, Slovenac, Talijan ili Nijemac, samo zato što oni kao apstraktne osobe nastupaju na području rada, moguća je njihova politička konstitucija kao građanina.

Mirić se zalaže za radikalni »novi princip ustrojstva zajednice«, a to »može biti samo princip rada« (str. 58, 59). Takav ustav naziva Mirić demokratskom republikom rada, a možda bi bilo bolje rečeno radokracija ili ergokracija. Dakle, apstraktna politička zajednica (polikracija—država) i apstraktni rad su nedjeljivi momenti. Ipak, kod Mirića to je samo prividno tako, odnosno tako dugo dok se ne dogodi »oslobođenje rada« i dok se ne ostvari »ukidanje njegove diobe« (str. 58). Cjelokupni politički sistem treba da djeluje samo dok se ne postigne imanentna povezanost rada.

Smatram da je takva imanentna povezanost rada fikcija 19. stoljeća. Danas je nemoguće zamisliti »autonomiju rada«. Specifičnost rada i onoga što podrazumijevamo pod radnim procesima zbiva se uvijek u kontekstu

odredene kulture, običaja, razumijevanja, komunikacije, dakle u okviru određenoga područja koje zahtijeva vlastitu izgradnju. Nema nikakvoga radnog procesa koji bi se mogao odvijati neovisno o nekim vrijednostima sistema.

Kad Marx izlaže, primjerice, »opće uvjete svake proizvodnje« (Temelji slobode, str. 13), kao i posebno »modernu građansku proizvodnju« (za koju kaže da je, u stvari, njegova prava tema) (str. 9), onda on izlaže organsko jedinstvo proizvodnje, potrošnje, raspodjele i razmjene. Kad se kaže organsko jedinstvo, onda je jasno da je svaki moment neophodan, ali i nužno uvjetovan drugim. Marx doslovno upotrebljava Hegelove izraze: općenitost, posebnost i pojedinačnost. On kaže: »Na taj način proizvodnja, raspodjela, razmjena i potrošnja sačinjavaju pravcati zaključak; proizvodnja općenitost, raspodjela i razmjena posebnost, potrošnja pojedinačnost, u kojoj je obuhvaćena cjelina« (isto, str. 14). Kod Hegela općenitost je zakonodavstvo, posebnost je vlast vlade, a pojedinačnost je monarh. Izgradnja političkog sistema, naravno tako dugo dok nas preobilna proizvodnja ne riješi početnih tegoba, mora se konstituirati oko principa raspodjele i razmjene, dakle, mora naći neku općenitost u kojoj će princip posebnosti naći svoje zadovoljenje.

Uzmimo drugi primjer. Kad Marx analizira funkciju države u procesu proizvodnje i cirkulacije roba, onda se posebno okreće kategoriji razmjene. On smatra da poimanje građanske forme države mora započeti s pojavnom formom razmjene ekvivalenata, te pokazuje da razmjenu tzv. razmjenskih vrijednosti osigurava, pored ostalih momenata, i država. Država štiti, usprkos svoje općenitosti, neprevaziđeni princip posebnosti građanskoga društva, koji se uporno održava i koji prijeti uništenjem građanskom društvu. Marx smatra da na principu konstitucije privatnoga vlasništva nije moguće formirati slobodnu političku zajednicu jednakih građana. Na temelju građana kao građana formirana država, bez svestrane razradenosti političkog sistema i njegove djelotvornosti, vrlo brzo mogla bi postati plijenom posebnih interesa.

U razlici spram demokracija, koje počivaju na stvaranju *identiteta* predstavljena u jednome *političkom tijelu* (državi), naš politički sistem nastoji slijediti drugu tradiciju koja tvori političku zajednicu prema principu »*toliko mnogo identiteta koliko je to moguće*«. U tom vidim sadržanu davnu izreku Aristotela: polis, to je mnoštvo. Kad bi i bilo moguće, smatra Aristotel, da od mnoštva postavimo jedno, ne bismo trebali to činiti, jer bismo time uništili polis. Ovaj princip, u stvari, leži u temelju demokracije savjeta i on je zapravo praideja mnogih demokratskih revolucionarnih pokreta. Prije svega, nalazimo ga ostvarenog 1871. godine u Pariškoj komuni. Ova politička forma vlasti radničke klase pokleknula je nakon dva mjeseca u neravnopravnoj borbi s trupama stare vlade. Ovaj model Pariške komune probudio je mnoge revolucionarne nade. Prethodnika ovog modela nalazimo u gradskim komunama srednjega vijeka, švicarskim seljačkim kantonima, vojničkim savjetima Cromwella, početnim zajednicama Sjeverne Amerike, pariškim sekcijama u demokraciji sanculotta od 1791—1794. Pariška komuna odvijala se neovisno o ovim prethodnicima, ona je nastala spontano. Međutim, ona je postala kasnije svjesni model stvaranja demokracije savjeta: ruski savjeti radnika 1905. i posebno 1917, berlinski i minhenski savjeti 1918—1919, mađarski savjeti 1912, savjeti poljske i mađarske revolucije 1956, te napokon stvaranje našega političkog sistema svjesno uzimaju model Pariške komune kao oblik vlasti radničke klase.

Istina je da trajno uspostavljanje konkretne demokracije savjeta nije do sada nigdje i nikada uspjelo. Postoji, kako kaže Hannah Arendt, »bojazan o stvarima, koje se prije nisu vidjele, od misli, koje nitko prije nije mislio, od institucija, koje se nisu nigdje potvrdile« (*Über die Revolution*, str. 332). Možda bi u tom pravcu trebalo dalje misliti naš politički sistem, a ne posezati za starim arsenalom politoloških rješenja. Da li i ukoliko ovaj novi model političkoga zajedništva ljudi može uspjeti i odoljeti problemima suvremenoga svijeta, ostaje potpuno otvoreno sve dok on u stvari ili u zbilji doista i ne nastupi.

Zvonko Posavec

THE RELEVANCE AND LIMITS OF THE CATEGORY OF PARTICULARITY IN MODERN POLITICAL THEORY

Summary

The author suggests that J. Mirić's book *The System and the Crisis* presents two incompatible tendencies as acting against the disintegration processes in Yugoslav society. On the one hand, Mirić sees a possibility for resolving the crisis in the establishment of a strong political body representing the identity of the citizen as a citizen, while, on the other hand, insisting on the system of socialist self-management as the social being integrated by labour and on labour. These, however, are two incompatible tendencies. The first requires, namely, measures known from the history of the more recent democracies, such as division of power, a specific type of electoral system and the intensification of party life. The other road, not much tested as yet, is still seeking the elementary confirmation of its existence. A purely theoretical justification of the second model cannot be provided; it needs a real chance to prove its viability.